

Гуляк А.Б.
д. філол. н., проф.
Науменко Н.В.
д. філол. н., проф.

«ДУМКИ ПРО ПОЕЗІЮ» АНДРІЯ МАЛИШКА У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ЕСЕЇСТИКИ

У статті з позицій новітнього літературознавства прочитується добре знана свого часу критична праця Андрія Малишка «Думки про поезію». Показано, що цей твір, завдяки доцільному сполученню елементів наукового, публіцистичного та художнього стилю, чергуванню схвальних та іронічних інтонацій, глибинному підходу до аналізу текстового матеріалу української лірики 1950-х рр., заслуговує на належну увагу сучасників як взірець літературно-критичного есе.

Ключові слова: есеїстика, українська поезія 1950-х рр., творчість А. Малишка, критика, іронія, стиль, текстуальний аналіз.

В статье с позиций современного литературоведения прочитывается известный в свое время критический труд Андрея Малышко «Размышления о поэзии». Показано, что данное произведение, благодаря целесообразному сочетанию элементов научного, публицистического и художественного стилей, чередованию одобрительных и критических интонаций, глубинному подходу к анализу текстового материала украинской лирики 1950-х гг., заслуживает надлежащего внимания современников как образец литературно-критического эссе.

Ключевые слова: эссеистика, украинская поэзия 1950-х гг., творчество А. Малышко, критика, ирония, стиль, текстуальный анализ.

This article represents the results of reading the well-known in its time critical work Thoughts on Poetry by Andriy Malysenko from the contemporary scientific positions. There was shown that the analyzed work is worthy of the utmost attention of modern critics as a sample of a well-done literary critic essay (thanks to the expedient synthesis of scientific, publicist and artistic style elements, the alternation of encouraging and ironical intonations, and the profound analyzing the 1950s Ukrainian lyrical poetry).

Keywords: essay writing, the 1950s Ukrainian poetry, A. Malysenko's works, critics, irony, style, textual analysis.

Есе – прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань; несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних, іноді – специфічно наукових

елементів [Літературознавча 2007 І]. За стилем есе вирізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, новизною поетичних образів, застосуванням розмовної інтонації та лексики.

На тлі численних видозмін сучасної літературно-критичної есеїстики особливий інтерес викликають поетологічні праці так званого «підрадянського» культурного часопростору. Есеїстичними за інтонацією, принципами добору та аналізу текстового матеріалу сьогодні видаються «Думки про поезію» А. Малишка. Нове прочитання цієї праці мотивовано нестачею в нинішній літературній критиці подібних комплексних досліджень поезії (винятком є ряд робіт М. Ільницького, а також ґрунтовна стаття О. Стусенка «Українська поезія у віртуальному просторі»).

Жанрово-стильову основу «Думок...» становить доповідь, виголошена на Всеукраїнській нараді поетів у 1958 р., тому її ораторські, місцями дискусійні інтонації спонукають до дослідницького діалогу з автором. Лишаючи осторонь ідеологічні акценти та мовні звороти для їх виразу («*поезія на службі комунізму*», «*українські буржуазні націоналісти – петлюри, грушевські, маланюки*» тощо), русизми (*косноязычний, обіход, збоку-прип'юку*), справедливо твердити: «Думки про поезію» – майстерне літературно-критичне есе, засноване на послідовному аналізі формозмістових компонентів твору – тематики, проблематики, жанрової, композиційної та образної специфіки.

Вчитуючись у «Думки...», сучасний філолог проводить паралелі з основними тенденціями розвитку лірики своєї доби, з принципами творення образу автора та його критичними оцінками. Наприклад, сьогодні цілком очевидно, що коли А. Малишко говорить про інтимну лірику К. Дрока, вміщену у збірці «Доки серце б'ється»: «...*на перших сторінках книжки автор закохується, через кілька сторінок розкохується і закохується в іншу*» [Малишко 1959, 139], то це означає, що «закохується-розкохується» не сам К. Дрок, а його ліричний герой, і це цілком простимо авторові.

У спразі високомистецьких творів А. Малишко досить прискіпливо аналізував стан поезії перших п'ятнадцяти повоєнних років (до 1958-го включно). Схвальні думки він адресував здебільшого знаковим постатям доби (П. Тичині, М. Рильському, В. Сосюрі; див. Творчість 1997, 8), акцентуючи на малознаних творах, на їхній унікальній образності, глибокому змістові, іноді й пісенності:

Молоденький серпик,

Вечора зоря.

Місяць-виночерпик

Виміря моря (П. Тичина; цит. за Малишко 1959, 74);

Літо бабине, бабине літо,

Серце чує осінні путі...

Хтось заплутав зажурені віти

В павутиння нитки золоті (В. Сосюра; цит. за Малишко 1959, 75).

На схвалення критика здобувся й доробок Михайла Клименка. Стиль його віршів, передусім верлібрів, вирізняється верхарнівською інтонацією поважного та хвилюючого діалогу з природою. Недарма А. Малишко наголошував на неоригінальному, наслідувальному характері *римованих* поезій молодого автора [див. Малишко 1959, 126]. Справді, свіжість віршового вислову, уміння вести розмову з довкіллям змушує звернути на Клименкові верлібри особливу увагу:

Про що говорить струмок бережку лісовому, / Про що він дзюркоче вільсі, про що жебонить дубку?.. / Жебонить щось собі, жебонить. / Не сердиться і не лагідніє, / Тільки здалеку звістку несе, що йде вже весна, / Що перша травичка відбилася в його воді / І що перший пролісок у ньому ще вдосвіта вмився... [Клименко 1969, 25].

Цей невеликий за обсягом твір – сенсорно відчутний та емоційно насажений лісовий пейзаж із казковою домінантою [Науменко 2010, 134-135]. У його романтичному підтексті виразно прочитується доля митця, його нерозуміння оточуючими (в образах дерев, що їх не може пробудити навіть звістка про прихід весни). Більш того – характерною для нього є міфічно-притчова тональність викладу:

«– Прокиньтесь! – довірливо мовить... / Осика ж не чує, черемха і вільха замірялись тихо, / берізок – не розбудити...» [Клименко 1969, 25-26].

Подекуди Андрій Малишко ставив на карб «поетам старшого покоління» появу віршів «загальних, верхоглядних», зокрема й у річищі поезії для дітей [Малишко 1959, 42], через що відбувається «підміна понять» у творенні молодим ліриком власного літературного стилю.

Тому **мета нашої статті** – на основі прочитання «Думок...» у парадигмі есеїстики утвердити їхню важливість для аналізу сучасної поезії, а також для дослідження шляхів розвитку поетичної майстерності.

Митець бере до уваги «проби пера», «перші ластівки» – дебютні збірки молодих авторів, аналізує наявні в них елементи наслідування та проблиски оригінального поетичного мислення, на ґрунті чого робить висновок:

«Талант чи обдарування поета саме і проявляється в здібності творити хвилюючі образи і картини життя, образи, яких до нього ніхто не створював. Справжній талант завжди ходить по непротореній дорозі» [Малишко 1959, 116].

Іноді при читанні пасажів, де Малишко схвально чи критично відгукується про поезію своїх сучасників, виникає бажання ще раз звернутися до першотворів і з позицій третього тисячоліття інтерпретувати їх.

Ті вірші, які високо оцінив автор «Думок...», і сьогодні визнаються непересічними поетичними творами. Наприклад, «Осінній малюнок» В. Кочевського, який вразив Малишка свіжістю в розкритті традиційної для літератури «осінньої» теми:

*По глухім саду ходити слизько –
Стільки слив отих під каблуком!..*

*На городі перець, мов хлопчисько,
Дражниться червоним язиком.
Он шипшина надіва корали,
І синіють у гаю терни,
Що мені, малому, продирали
Мамою полатані штани... [Кочевський 1955, 37]*

Однак частково наведений твір молодого Д. Павличка «Ти сказала, ніжно тулячись до мене...», у якому, на думку А. Малишка, «дрібненькій міщанській душі поет протиставляє широкі прагнення радянської людини» [Малишко 1959, 134-135] і тому заслуговує на схвальний відгук, сьогодні звучить доволі наївно. Не віриться, що ліричний герой щиро мріє про те,

*щоб були колгости всі мільонери,
щоб ніхто не міряв трудодень на грами,
щоб не йшли в комуну трутні разом з нами,*

а не про створення затишку в своїй оселі (його символом тут виступає зелений абажур).

Загалом А. Малишко у «Думках...» занепокоєно висловлювався щодо уявлень поета-початківця про місце та роль образності у становленні індивідуального стилю: «Дехто з молодих думає, що писати образно йому ще рано. Ось, мовляв, зміцнію трохи, тоді вже й за образи візьмусь» [Малишко 1959, 119-120]. Позиція «молодого» – імпліцитного Малишкового адресата – викликає неабиякий подив. «Писати образно нікому не рано й ніколи не пізно», тому що мистецтво саме собою є образним, і навіть перші віршувальні спроби містять бодай начатки образного осмислення дійсності.

Доказом цього є цитата з вірша учасниці літературної студії – школярки 1960-х років, яка, перефразовуючи наведений вище вислів із «Думок...», не вважала, що їй «зарано писати образно», та критичний відгук А. Кацнельсона на цей вірш:

*Сонце скотилося жовтим глечиком
Прямо на обрій позолотилій,
І розіллявся червневий вечір
Пахучим медом у тишу зомлілу...*

«Вже у цій першій строфі, – пише керівник літературної студії, – досить колоритно намальований червневий вечір. Тони тут жовто-золоті, теплі. В чотирьох рядках юна поетеса з допомогою метафор, епітетів намалювала певну картину. ...Як цільно тут створено образ: сонце скотилося жовтим глечиком, розіллявся вечір пахучим медом. Звичайно, це бачення суб'єктивне, але воно збагачує й вашу уяву й ваше бачення – здається, і ви п'єте цей пахучий мед червневого вечора...» [Особливості 1966, 60].

Однак коли йдеться про критичні оцінки, мусимо констатувати, що вади «нового поетичного покоління» 1950-х років – невміння художньо осмислити «повноводну течію душі людини», схильність до надуживання словесними красивостями («шаблонна номенклатура із солов'їв, зозуль,

лебедів, соколів і деяких сортів місцевої фауни, особливо гаїв, бузини, акацій та різної травки-муравки...» [Малишко 1959, 106]) – на жаль, не викорінено й сьогодні. Сучасний філолог не може не погодитися з критичними пасажами Андрія Самійловича, наприклад читаючи вірш не раз згаданого у «Думках...» поета Г. Печенівського «Лесина криниця» (1958).

Не заперечуючи свіжої *ідеї* вірша, оригінально збудованого *сюжету*, ґрунтованому на *парадигмі* «зв'язку часів», неможливо не зазначити негативних сторін його форми. Буквально в кожній із майже 20 строф вірша – порушення законів фоніки: «з сумних і блідих **щок**», «**линуть в далеч синю**», «**дуб зрізаний панами**», «з **вуст в уста**», «**хтось в лузі квіти сіяв**», стилістичні огріхи: «не дала розтануть пелюсткам» (як це розуміти?), «**туман** ліниво кутав **ліс**» (не видно, де підмет, а де прямий додаток), «ударив з кадуба **фонтан**» (який може бути фонтан у лісі?) [див. Печенівський 1959, 23-26]. І особливо прикро, що все це – у віршах про Лесю Українку, одну з найвеличніших поетес, яка знала істинну ціну словам.

Інший приклад – збірка «Київські каштани» Т. Масенка. Головний її недолік, за спостереженням А. Малишка, – нетворче наслідування інтимної лірики минулих літ. На підтвердження цьому в «Думках...» наведено строфу:

*Всі шляхи укриті заметіллю,
Я блукаю привидам по них.
Тихому моєму божевіллю
Не вернути щастя днів моїх...* [Масенко 1958, 44].

«У якому столітті це писалося?» – дивується критик [Малишко 1959, 141]. Досвідчене око сучасного філолога відразу запримітить у цій строфі відгомін «Молодої Музи» та символістів. «Спів із чужого голосу», захований під привабливою для читача назвою збірки, виявляється і у вірші, подібному до щойно цитованого:

*Завжди, коли тебе стрічаю –
Завмираю,
І щастю тихому моєму
Немає краю...* [Масенко 1958, 102],

і в переважно банальних римах «іде – веде», «світла – розквітла», «дорога – тривога», «голубе – тебе», серед яких виринає декілька випадкових асонансів: «правди – бригада», «дівчат – асфальт», «нам такі – динаміки». Важко зрозуміти також, про що йдеться в наступних рядках [Масенко 1958, 152]:

*Він (соловей) – не з тих поетів
Од стареньких стріх,
Що казали злякано
Всім співцям на сміх –
Що в міській індустрії
Зникне голос їх (чий? Поетів? Співців? – А.Г., Н.Н.).*

Розбираючи у нарисі «Думки про поезію» образну систему збірки Т. Масенка, А. Малишко робить справедливий висновок: «Мова цих віршів

бліда, одноманітна... епітети прохідні – радісний, золотий, голубий, завітчаний, прекрасний, квітучий, щасливий, невтомний, завзятий, багатий, ясний, могутній, величний, славний – повторюються десятки разів... Треба дбати про збагачення свого лексичного словника, тим паче що він менторським тоном полюбляє повчати цьому інших» [Малишко 1959, 142].

Утім, українська література – не лише поезія – знає чимало прикладів, коли «одіозність» зазначених у нарисі епітетів знімається, за законом «художньої компенсації» [Особливості 1966, 28], несподіваним *означуваним*. Адже не можна заперечити естетичної цінності «сонячних кларнетів» П. Тичини, «завітчаного сну» Г. Косинки, «золотих лисенят» Юліана Шпола, «прекрасної Ут» Ю. Яновського, «голубих оленів» О. Коломійця [Семенюк 2012, 114-115]. Вдала словосполучка з епітетом, а найголовніше – закодований у ній образ є результатом спостережень письменника, якому доводиться, за влучною дефініцією А. Мойсієнка, «перебачувати» доквілля, сприймати його щораз по-новому, аби уникнути штампів у його показі й допомогти реципієнтові побачити звичні речі по-іншому. «Коли це «перебачення» – не шаблон, не «перелопачування» сцен і фактів, а тонке осцилографування світу, створеного письменником, тоді воно здатне приносити естетичну насолоду» [Мойсієнко 2008, 37] і авторові, й читачеві.

Так, навіть у негативних за змістом оцінках А. Малишко майстерно поєднує іронічний осуд і «батьківську» доброзичливість, дотримуючись поради А. де Мюссе: «Критикувати треба те, що вселяє надію». Не варто забувати, що в «Думках...» ішлося переважно про перші книжки поетів, їхні враження, подеколи ще не відгранені в досконалій віршовій формі.

Найвищий ступінь майстерності літературного критика – ведення з рецензованим автором діалогу, витриманого в ключі мови філологічних категорій. Інколи для повнішого розуміння цієї мови критик може вдаватися до сполучення наукового, публіцистичного і розмовного стилів, доброзичливості й дружнього гумору, застосовувати різні масиви лексики, зокрема – неологізми. Так твориться своєрідний «контрапункт», співудар площин позитивного та негативного бачення критиком літературного явища, мета якого – допомогти письменникові-початківцю усвідомити сильні сторони свого витвору, виправити в ньому помилки, удосконалити навички образного світовідчуття та його відтворення у слові.

Тому Малишкова критика звучить як напуття молодим поетам до подальшого самовдосконалення, вироблення власного стилю, а літературознавцям править за дороговказ до нового прочитання української поезії середини ХХ століття, її новітніх інтерпретацій.

Клименко М.М. Поезії / Михайло Клименко. – К. : Молодь, 1969. – 212 с. – (Першотвір); Кочевський В. Земляки / Віктор Кочевський. – К. : Рад. письменник, 1955. – 111 с. – (Першотвір); Літературознавча енциклопедія : в 2-х т. – Т. 1 : Аба – Лямент / авт.-упоряд. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.; Малишко А.С. Думки про поезію / Андрій Малишко. – К. : Рад. письменник, 1959. – 148 с. – (Першотвір); Масенко

Т.Г. Київські каштани : поезії / Терень Масенко. – К. : Рад. письменник, 1958. – 163 с. – (Першотвір); Мойсієнко А.К. Мова як світ світів : поетика текстових структур / Анатолій Мойсієнко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 240 с.; Науменко Н.В. Серпантинні дороги поезії : природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія / Наталія Науменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2010. – 518 с.; Особливості віршованої мови : бесіди з молодими / авт. А. Кацнельсон. – К. : Рад. школа, 1966. – 64 с.; Печенівський Г. Поезії / Григорій Печенівський. – К. : Рад. письменник, 1959. – 86 с. – (Першотвір); Семенюк Г.Ф. Літературна майстерність письменника : підручник / Григорій Семенюк, Анатолій Гуляк, Наталія Науменко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – 369 с.; Творчість Андрія Малишка в контексті літературного процесу ХХ ст. : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю з дня народження А. Малишка, 13 листопада 1997 р. / М.К. Наєнко (ред.). – К. : РВЦ «Київський університет», 1997. – 149 с.